

Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima

KSENIJA UINSKI-GASPARINI

Nauci nije nepoznata, ali je rijetko gdje dovoljno istaknuta činjenica, da se južni Slaveni i dandanas još služe kulturnim elementima, što su ih zatekli u krajevima, koje sada nastavaju. Ne nabrajajući sve te reziduume, na koje je s etnografskog gledišta ukazao M. Gavazzi,¹ zastavila bih se na nekim od tih elemenata, kao, na primjer, na posudama, koje narod naziva: pekva, vršnik, pokljuka, crepulja, pokrivač, sač i t. d.² One redovno imaju oblik zasvođenog poklopca s ručkom na vrhu, rađene su od gline, a služe za pečenje hrane, ponajviše tijesta, na otvorenom ognjištu. Iako se one danas već gube iz upotrebe po selima, etnografski je utvrđeno, da su bile veoma rasprostranjene na Balkanskom poluotoku uopće, i to ne samo kod južnih Slavena, nego i kod Albanaca (na primjer na Kosovu), a u našim krajevima napose.

Peklo se na taj način, da se na ognjištu u žeravi i vatri dobro zagrijala pekva, zatim se žerava od-

prema tome i pekve raznih dimenzija. Današnje su pekve rađene obično od gline, u koju se gdje-kad miješa samljeven lončarski kamen,³ a stijenke su im dosta debele. Ponekad su ukrašene, pored ostalih, i motivom t. zv. *Tupfenleistenornamenta*, koji je nesumnjivo veoma star prethistorijski ukrasni motiv (sl. 1.).

Među arheološkim materijalom s nalazišta u Jugoslaviji poznate su dosad pekve iz naselja na sojenicama u Ripču na Uni i u Donjoj Dolini na Savi. Pekve s nalazišta Ripač, i to jednu čitavu i jedan fragment, svrstao je Radimský⁴ među poklopce posuda. Truhelka je prvi odredio njihovu pravu funkciju povodom iskapanja Donje Doline, gdje je ustanovio dvije oštećene pekve i pored toga još veći broj ulomaka, koje on pripisuje pekva.⁵

U prethistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu ima nekoliko dosad neobjavljenih pekvi s raznih nalazišta. To su:

Sl. 1 — Pekve iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu

makla, na vruće tlo ognjišta postavilo se tijesto, te pokrilo užarenom pekvom, na koju se još zagrunuo vrući pepeo. Izrađivali su se hljebovi i pogače raznih veličina, pa čak i vrlo mali, te su

¹ Gavazzi M., *Kulturna analiza etnografije Hrvata. Narodna starina* 16, Zagreb 1928.

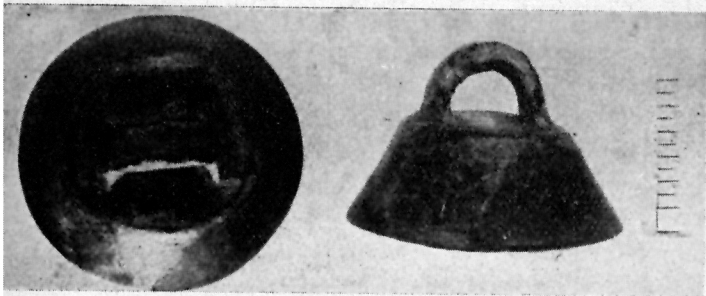
² Gavazzi, n. dj., str. 117. — Truhelka Č., *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. Wiss. Mitt. B. H. IX*, Wien 1904, str. 35.

1. Pečina kod Lešća Ličkog (kot. Otočac). Nađena god. 1890-96. s prethistorijskim materijalom, inv. br. 8146 (sl. 2.). Mjere: promjer gornjeg zaravnjenog dijela = 6,1

³ Gavazzi M., *Iz materijalne kulture. Narodna starina* 3, Zagreb 1922., str. 330-333.

⁴ Radimský W., *Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Biháč. Wiss. Mitt. B. H. V*, Wien 1897, str. 54, tab. XXVIII, 171, XXXI, 232.

⁵ Truhelka, n. dj., str. 34, tab XXX, 1, 2.

Sl. 2 — Pećina kod Lešća Ličkog

cm; visina ručke = 3,5 cm; širina ručke = 1,7 cm; debljina ručke = 1,2 cm; debljina stijenki = 0,6 cm.

2. Kiringrad (kot. Vrginmost). Nađena 1927. s prethistorijskim materijalom, inv. br. 8142 (sl. 3.). Mjere: promjer zaravnjenog okruglog gornjeg dijela = 15,5 cm; visina ručke = 5,4 cm; širina ručke = 4 cm; debljina ručke = 2,7 cm; debljina stijenki = 1,2 cm.

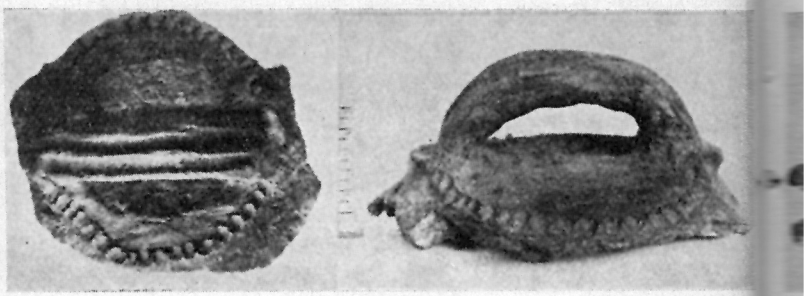
3. Bregana — Kosovac (kot. Samobor), vinograd J. Geštića. Nađena 1906. s prethistorijskim materijalom, inv. br. 4926 (sl. 4.). Mjere: promjer zaravnjenog okruglog gornjeg dijela = cca 13,6 cm; visina ručke = 6,5 cm; širina ručke = 4,6 cm; debljina ručke = 3,3 cm; debljina stijenki = 1,8 cm.

4. Erdut, brijeg Veliki Uarad (kot. Osijek). Nađena s prethistorijskim materijalom bez podataka o godini, inv. br. 8143 (sl. 5.). Mjere: promjer zaravnjenog okruglog gornjeg dijela = 19,2 cm; visina ručke = 6,6 cm; širina ručke = 5,3 cm; debljina ručke = 2,5 cm; debljina stijenki = 1,3 cm.

5. Nalazište kao pod 4. Inv. br. 8144 (sl. 6.). Mjere: promjer zaravnjenog okruglog gornjeg dijela = 14,6 cm; visina ručke = 6,6 cm; širina ručke = 4,3 cm; debljina ručke = 2,6 cm; debljina stijenki = 1,3 cm.

6. Nalazište kao pod 4. Inv. br. 8145 (sl. 7.). Mjere: promjer zaravnjenog okruglog gornjeg dijela = 13,4 cm; visina ručke = 5,8 cm; širina ručke = 4,8 cm; debljina ručke = 2,2 cm; debljina stijenki = 1,4 cm.

Osnovni oblik svih ovih pekvi jedan je te isti, i to krnji stožac više ili manje skošenih strana. Različite su veličine, najveća je erdutska pod br. 4, a znatno najmanja ona iz Pećine kod Lešća Ličkog. Na vrhu svake nalazi se masivna ručka; od ručki su kanelirane one pod 2, 3 i 6. Pekva iz Kiringrada ukrašena je po rubu gornjeg zaravnjenog dijela t. zv. *Tupfenleistenornamentom*, a ona iz Bregane ima poput produženja ručke s obje strane po dvije izbočine slične roščićima. Stanje ušćuvanosti sviju pekvi je slabo, tako da se nisu mogle rekonstruirati osim one iz Pećine kod Lešća Ličkog. Rađene su od grube nepročišćene gline s primjesom krupnoga pijeska i mljevenog kamena; erdutske su u boji sive, dok su ostale crven-

Sl. 3 — Kiringrad

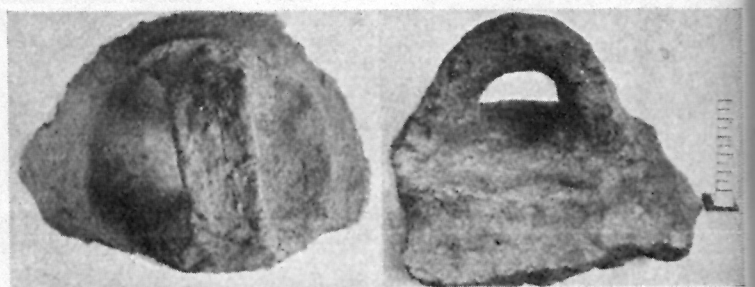
kastosmede. Pekve iz Erduta pod 5 i 6 najslabije su pečene i ispucane, pa je moguće, da su bile sušene samo na suncu. Sve ove pekve po svom se obliku i funkciji jedva razlikuju, osim po fakturi gline i izradi, od današnjih seljačkih pekvi.

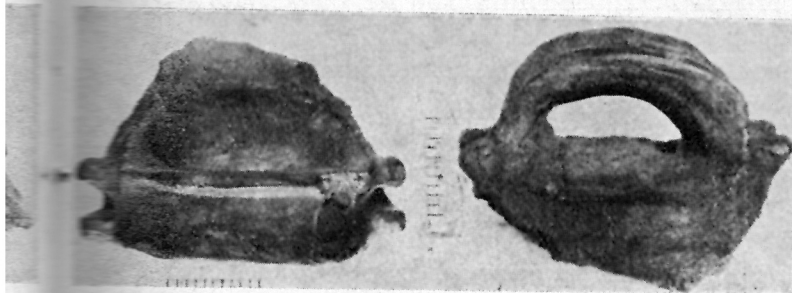
Ovdje su objavljene pekve, nažalost, samo slučajni nalazi s lokaliteta, koji nisu sustavno iskapani, pa se zbog toga, odnosno i zbog nedovoljno preciznih podataka o okolnostima i smještaju popratnih nalaza, ne mogu uže vremenski odrediti.

Kao što se vidi, nalazišta su iz raznih krajeva Hrvatske, t. j. iz Like, Korduna, okolice Zagreba i Slavonije. Neobjavljeni materijal zagrebačkog Arheološkog muzeja s tih lokaliteta većinom je halštatski. Tako su na pr. ulomci keramike iz Kiringrada i Bregane po dekoru i fakturi srodni s keramičkim materijalom Donje Doline. Nalazište Erdut smješteno je na obali Dunava, na obroncima Dalj-planine, na kojoj se nalazi jedno od najvećih halštatskih naselja Podunavlja u našim krajevima,⁶ iako taj lokalitet ima također predmeta i iz drugih prethistorijskih razdoblja. Lokalitet Pećina kod Lešća Ličkog također je hal-

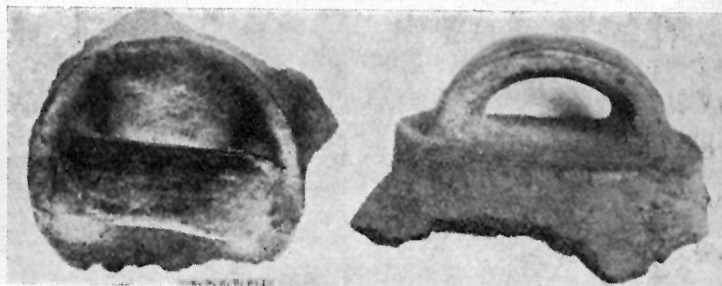
⁶ Za Erdut vidi: Purić J., *Prethistorijske naselbine iz okolice Erduta*. *Ujesnik hrv. arh. dr. n. s.* V, Zagreb 1901, str. 177 i d., VI, Zagreb 1902, str. 185 i d. — Za Dalj vidi: Hoffiller V., *Corpus vasorum antiquorum*. *Yugoslavie* sv. 2, Beograd s. a., str. 1—17, tab. 1—36.

Sl. 4 — Bregana-Kosovac

Sl. 5 — Erdut, brijeg Ueliki Varad

Sl. 6 — Erdut, brijeg Ueliki Varad

štatski, te je najrodniji ostalim japodskim nalazištima u Lici.

Pokušamo li datirati ovdje publicirane pekve, možemo sa sigurnošću reći jedino to, da svakako pripadaju željeznom dobu, i to halštatskoj epohi, koja može, međutim, trajati i u latensko vrijeme, ako uzmemo u obzir retardacije halštatskih oblika na Balkanskom poluotoku. Uže datiranje unutar tog vremenskog raspona nije moguće provesti zbog pomanjkanja podataka o okolnostima nalaza, a ostali materijal tih nalazišta, koji se većinom sastoji od ulomaka keramike, općenito je halštatski i ne pruža dovoljno značajki za uže vremensko određivanje. Posve je sigurno, da su ove pekve izrađivali i upotrebljavali Iliri, jer je keramička faktura tih pekvi identična s fakturom keramike posuda s brojnih sigurno ilirskih lokaliteta u Hrvatskoj.

U Donjoj Dolini nađene su, kako je spomenuto, dvije čitave pekve, te niz ulomaka u samom sojeničarskom naselju. Truhelka je ustanovio, da su one služile točno u iste svrhe kao i današnje pekve, jer su bile pokrivene naslagom pepela.⁷ Po njemu se seže početak naseobine u Donjoj Dolini u kasno brončano doba i traje kroz čitavu halštatsku epohu do u srednjolatensku.⁸ Na

⁷ Truhelka, n. dj., str. 35.

⁸ Truhelka, *Uoda kroz prehistor. zbirku B. H. Zem. muz. Sarajevo* 1914, str. 87.

Sl. 7 — Erdut, brijeg Ueliki Varad

osnovu novijih opažanja na materijalu iz Donje Doline pokušalo se početke tog nalazišta datirati kasnije.⁹ Kako je to naselje dugo trajalo, a kako za pekve ne raspolažemo podacima, po kojima bismo ih mogli uže datirati, to možemo jedino reći, da su pekve iz Donje Doline halštatske, a bit će da pripadaju horizontu »C«, koji je tek sigurno ilirski. — Sojeničarsko naselje u Ripču nije u potpunosti istraženo; Radimský pretpostavlja, da njegovi počeci sežu čak u neolitik i da to naselje traje veoma dugo, vjerojatno sve do pred rimsku okupaciju.¹⁰ Čurčić zastupa mišljenje, da ovo naselje počinje u podmaklom brončanom doba.¹¹ Međutim, Korošec smatra, da je i taj datum suviše ran, da je u naselju postojalo svakako više slojeva iz ne samo jednog vremenskog perioda; on naglašava, da dosad istražene sojenice treba pripisati Ilirima, i to ponajviše halštatskom horizontu »C«.¹² Pekva iz Ripča po svom se obliku razlikuje od svih ostalih dosad objavljenih pekvi, koje su međusobno manje ili više slične. Ona ima oblik stošca, kojemu je kroz vrh probušena rupa, te je na taj način dobiven izgled ručke. Korošec misli, da je arheološki materijal iz Ripča srodniji onom ilirskom iz t. zv. *castelliera*, nego onom s ostalih ilirskih lokaliteta Bosne.¹³ Prema iznesenom najnovijem datiranju Ripča, pekva s tog nalazišta, kao per analogiam i one iz Donje Doline, pripadaju halštatu, i to njegovu horizontu »C«, pa bi ovdje objavljene pekve vjerojatno bile iz istog halštatskog horizonta »C«, koji je pouzdano ilirski.

⁹ Bižić R., *Grobovi u Donjoj Dolini. Glasnik Zem. muz. n. s. VII, Sarajevo* 1952, str. 228.

¹⁰ Radimský, n. dj., str. 73.

¹¹ Čurčić V., *Der prähistorische Pfahlbau der Bronzezeit in Ripač bei Bihać in Bosnien. Wiss. Mitt. B. H. XII, Wien* 1912, str. 5.

¹² Korošec J., *Ljudske statuete iz Ripča. Glasnik Zem. muz. n. s. VII, Sarajevo* 1952, str. 231, 232.

¹³ Korošec, n. dj., str. 232.

Pekve, kojima su tvorci i nosioci bili Iliri, održale su se nepromijenjene u obliku i funkciji od željeznog doba dosad. One predstavljaju najočitiiji primjer trajanja jednog elementa materijalne kulture halštatske epohe, što su ga južni Slaveni — za razliku od sviju ostalih Slavena, koji ne poznaju pekvu — preuzeli od ilirskog preostaloga stanovništva, dakako u zaklonjenim područjima, a ne u jače romaniziranim gradskim naseljeninama. Iako taj proces stapanja kulturnih elemenata ne možemo u potpunosti arheološki slijediti, ilirski je supstrat svakako prožeo slavenski sloj i ostavio tom vitalnom slavenskom življu u naslijeđe niz elemenata, među kojima je sigurno najzorniji primjer način pečenja kruha na otvorenom ognjištu pomoću pekvi. Današnje (recentno) sojeničko naselje u Donjoj Dolini pruža najtipičniji primjer tog kontinuiteta, kao i uopće načina života, od prehistorijskih sojenica do u XX. stoljeće, za što pruža izrazit primjer Čurčićeva rasprava, *Rezente Pfahlbauten von Donja Dolina in Bosnien. Zeitschrift für österr. Volkskunde, Wien 1913, Ergänzungs-Heft IX.*

Antikni pisci daju nam također mogućnost rekonstrukcije načina života i običaja balkanskih Ilira; tako na primjer Strabo (VII, 5, 4) kaže za Japode, da su bili upadljivi zbog bojadisanja kože svog tijela, što se tumači kao tetoviranje. Zanimljivu je pojavu tetoviranja u Bosni, kao ilirski ostatak, iznio Truhelka.¹⁴ Gavazzi je ukazao na činjenicu, da žene u sjeverozapadnoj Bosni, tako u okolici Bihaća, gdje su nekad nastavali Japodi, i sada još tetoviraju ruke, što nam posvjedočuje fotografski snimak Etnografskog muzeja u Zagrebu.¹⁵ Antikni figuradni kameni spomenici također daju podatke za proučavanje ilirske nošnje, te prema tome i mogućnost za komparaciju s današnjom nošnjom u određenim područjima. Abramčić je na antiknim kamenim spomenicima slijedio elemente nošnje, koju valja pripisati Ilirima. Od tih je spomenika za nas najinteresantniji reljef na kamenoj ploči iz Garduna, čuvan u Arheološkom muzeju u Splitu,¹⁶ zbog

¹⁴ Truhelka Č., *Les restes illyriens en Bosnie*. Paris 1900, str. 6—7.

¹⁵ Gavazzi M., *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur. Baessler-Archiv XX*, Berlin 1937, str. 140—141, sl. 3a.

¹⁶ Abramčić M., *O predstavama Ilira na antiknim spomenicima. Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII*, Maribor 1937, str. 13 i d., sl. 3. — Statua imperatora iz Solina, čuvana u Arheološkom muzeju u Zagrebu, s našeg je vidnog kuta manje interesantna od spomenika iz Garduna.

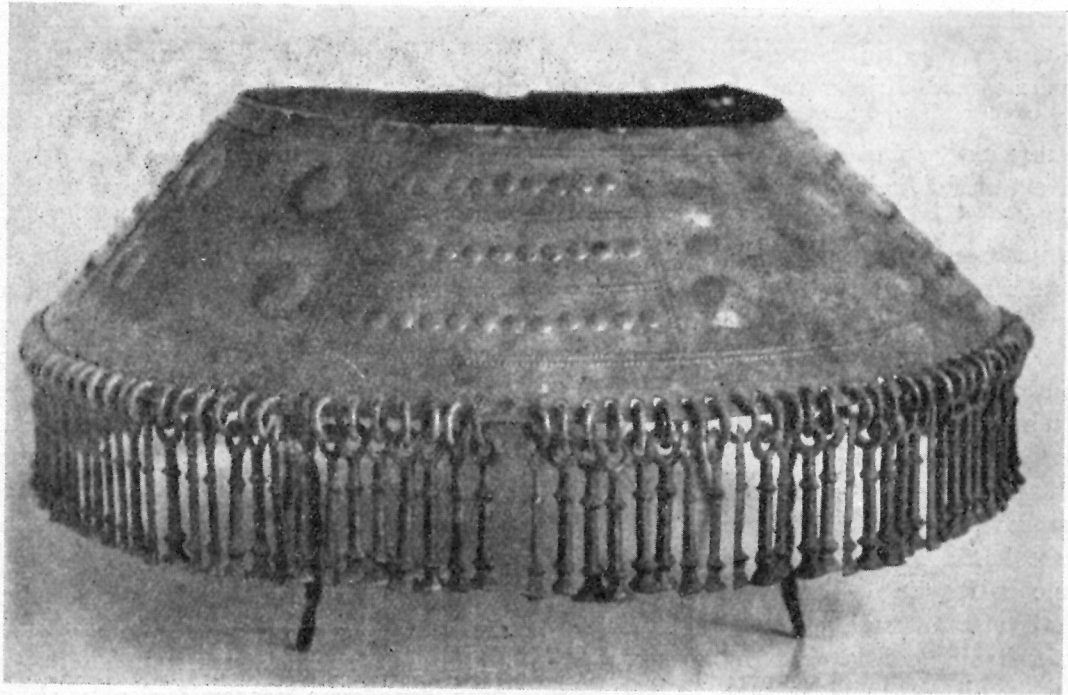
prikaza zarobljenih Ilira, koji na glavi imaju šiljatu kožnatu kapu sličnu današnjoj šubari a na nogama im se jasno razabire mrežasti opanak analogan opanku prepletašu, toj tipičnoj obući seljaka dinarskih krajeva sve do današnjeg dana. Takav je opanak prepletaš prikazan također na nogama jednog ljudskog lika s reljefa lovačke scene na solinskom sarkofagu, koji će biti domaći rad.¹⁷ Opanak prepletaš na objema spomenicima svakako predstavlja obuću ilirskih Dalmata.

Velika zbirka arheološkog materijala iz Like u Arheološkom muzeju u Zagrebu, koja se smatra ostavštinom Japoda, a ide po apsolutnoj kronologiji u vremenski okvir od približno god. 800. pr. n. e. pa sve do u rimsku okupaciju, pruža također dragocjen putokaz budućem proučavanju i kompariranju tih nalaza s nošnjom današnjih Ličana. Ne zadržavajući se dalje na tome, što bi bio predmet posebnog studija, mogli bismo tek upozoriti na bogatstvo metalnih aplikacija, puceta i privjesaka nađenih u japodskim grobovima, te na metalne aplikacije (toke, kopče i t. d.) nošnje sadašnjih stanovnika Like i dalmatinske Zagore. Naročito je upadljiva t. zv. japodska kapa, koja je, po Hoffillerovu mišljenju, što ga je usvojio Gavazzi,¹⁸ praoblik crvenkape Like i dalmatinske Zagore (sl. 8). Gavazzi je kao primjer spomenuo japodsku kapu iz Kopolja, koju on stavlja u brončano doba. Ovo mišljenje traži arheološku korekturu utoliko, što Kopolje, jedno od najvećih japodskih nalazišta u Lici, te njemu susjedno Vlačko polje i druga — idu u prije spomenuti vremenski okvir željeznog doba, a nipošto ne u brončano doba. Japodska pokrivala glave prvi je objavio Ljubić, i to iz nekropole na brdu Vital kod Prozora.¹⁹ Međutim, on još nije bio uočio genetsku vezu između njih i crvenkapa. Ljubić je pri samim iskapanjima ustanovio, da su ova brončana pokrivala za glavu (odnosno t. zv. japodske kape), često ukrašena spiralnim ornamentom, koja u današnjem sačuvanom stanju imaju izgled širokog obruča u obliku krnjeg stošca gore otvorenog, a na donjem rubu ukrašenog brončanim resama, bila nađena *in situ* u grobovima na glavama mrtvaca, a jedna je od njih imala gornji dio zatvoren kožom, pričvršćenom

¹⁷ Gorenc M., *Antikna skulptura u Hrvatskoj*. Zagreb 1952, str. XVIII, sl. 15—16. Reljef sarkofaga iz Solina, I. st. n. e., vapnenac, Split, Arheološki muzej.

¹⁸ Hoffiller V., usmeno saopćenje. — Gavazzi, na n. mj.

¹⁹ Ljubić Š., *Popis arheološkoga odjela Nar. zem. muz. u Zagrebu I. I.* Zagreb, 1889, str. 106—108, tab. XVI, 1—6.

Sl. 8 — Ulaško Polje

čavlicima na brončani obruč. Daljnji se razvoj ovog osebujnog elementa japodske nošnje ne može arheološki pratiti, ali ga zato susrećemo izrađenog u tektilu s istim ornamentima, no nešto preinačena oblika, u današnjoj crvenkapi, kojoj su strane, prema starim gravirama još iz oko 1800. bile skošene, a ne ravne kao danas²⁰.

Nakon ovog sumarnog osvrt na još neke pojave kontinuiteta arheoloških predmeta u našim krajevima, koje su ostavština ilirskog življa na Balkanskom poluotoku preuzeta isključivo od južnih Slavena, ima još i drugih pojava kontinuiteta, ali ove se, međutim, ne mogu s tolikom sigurnošću vezati uz ilirsku baštinu. Ograničit ću se na neke elemente, koji se mogu dokumentirati materijalom Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Navodim koštane artefakte s dvaju nalazišta:

Pećina kod Lešća Ličkog (kot. Otočac). Naden 1890-96 s prehistorijskim materijalom, nije inventiran (sl. 9 gore). Kost od goveda, t. j. doručje (*os metacarpale*), neobrađena, u prirodnom obliku. Na jednom i drugom kraju uočljive su prirodne rupe. Mjere: dužina = 22,9 cm; središnja debljina = 3,8 cm.

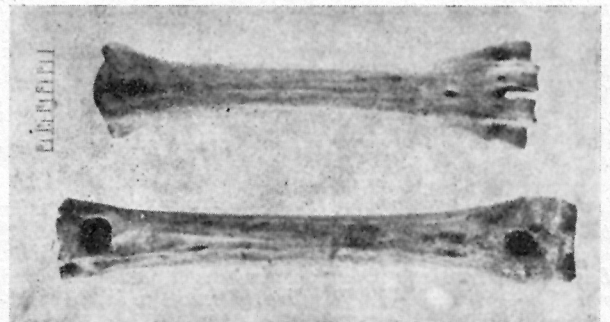
Lipovac (kot. Vukovar). Naden s prehistorijskim materijalom, inv. br. 5158 (sl. 9 dolje). Kost od konja, t. j. donožje (*os metatarsale*), zglavci su joj ostrugani, na donjoj je strani uglačana, a na gornjoj je na svakom kraju

vrtana po jedna rupa (promjera cca 3 cm), koja nije skroz probušena. Mjere: dužina = 27 cm; središnja debljina = 3,8 cm.

Primjerak kosti iz Lipovca služio je nesumnjivo kao plaz, t. j. klizaljka na malenim saonicama, što se može zaključiti po analogijama, koje proučava etnografija, a narod ih danas naziva: karike (Donja Dolina — bosanska Posavina), ligure (Livno — Bosna), škalje, škaljke ili splijanke (Otok, Nijemci — Slavonija)²¹. Kod primjerka iz Pećine kod Lešća Ličkog nije tako jasno, čemu je služio. Svakako nije bio upotrebljavan kao klizaljka bilo saonička bilo nožna zbog neravnosti

²¹ Ove podatke dugujem kartoteci sveuč. prof. M. Gavazzija, koji me je upozorio i na etnografsku literaturu, te mu na obojem ovom prilikom zahvaljujem.

Sl. 9 — Pećina kod Lešća Ličkog i Lipovac

²⁰ Karaman L. j., usmeno saopćenje.

ili zbog nedostatka odgovarajućih rupa. Veoma je vjerojatno, da je služio kao uteg za naročiti tip ribarske mreže, koju narod kod nas naziva »kec«²² a koja je uobičajena u Panonskoj nizini. Koštani artefakti poput ovih primjeraka imali su zapravo trojaku funkciju, što se može zaključiti po njihovu izgledu i načinu obrade, i to: za klizaljke na saonicama (na ledu), za nožne klizaljke i za utege na ribarskim mrežama, kako je to dokazao Herman na temelju opsežnog arheološkog i etnografskog materijala.²³

Arheološki je važan podatak za naše krajeve dao Truhelka, koji je na spomenutom sojničarskom naselju u Donjoj Dolini, i to u istom sloju, u kojem su se nalazili prehistorijski halštatski grobovi, iskopao jednu nožnu klizaljku od konjske kosti. Truhelka ovu klizaljku datira pod konac halštatske epohe.²⁴ U Panonskoj nizini postoji više koštanih artefakata poput ovih ovdje objavljenih, kao na pr. iz brončanog doba, i to takvih, koji su služili za uteg na ribarskoj mreži, s nalazišta Tószeg, Kun-Szent-Márton, Tiszafüred, te takvih, koji su upotrebljavani kao nožne ili saoničke klizaljke iz istog vremena sa nalazišta Verébely. Ispánlaka i t. d.²⁵ Interesantno je, da su svi ovi navedeni utezi za mreže od goveđe kosti, a klizaljke od konjske, što se slaže potpuno s našim primjercima i nalazom iz Donje Doline. Iz ranog srednjeg vijeka arheološki su dokazani brojni primjerci koštanih klizaljki bilo nožnih bilo saoničkih, koji potječu sa staropoljskih gradišta. Tako je, na primjer, u Gnieznu iskopano oko 40 komada nožnih klizaljki, a također i znatan broj saoničkih.²⁶ Kostrzewski navodi, da su svi ovi artefakti od konjske i goveđe nožne kosti, međutim ostaje otvoreno pitanje, da li među njima nema i takvih, koji su služili kao uteg za ribarsku mrežu. Kao u nekim predjelima Evrope, na pr. u Alpama, istočnoj Njemačkoj, Skandinaviji, sjev. Češkoj, Mađarskoj²⁷ i t. d.,

²² Čurčić V., *Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini. Glasnik zem. muz. XXII*, Sarajevo 1910, str. 427 i dalje.

²³ Herman O., *Knochenschlittschuh, Knochenkufe, Knochenkeitel. Mitteilungen d. anthrop. Ges. XXXII*, Wien 1902, str. 217—238.

²⁴ Truhelka, *Donja Dolina i t. d.*, n. dj., str. 154 do 155, sl. 107. — Njome se koristio i Čurčić, n. dj., str. 430, sl. 56.

²⁵ Herman, n. dj., str. 222—237.

²⁶ Kostrzewski J., *Les origines de la civilisation polonaise*. Paris 1949, str. 289 i d., 350 i d., sl. 197.

²⁷ Haberlandt A., *Europa u. seine Randgebiete. Buschan's illustrierte Völkerkunde II*, 2, Stuttgart 1926, str. 397. — Weule K., *Die Urgesellschaft u. ihre Lebensfürsorge*. Stuttgart, str. 92—93.

tako su se i kod nas donedavno češće ili rjeđe upotrebljavali ovakvi koštani artefakti u iste svrhe. Zanimljivo je, da su se koštane klizaljke za saonice danas u Poljskoj izgubile, a slične, izrađene od drva, nazivaju tamo »gnatki«, što dokazuje, da su nekad bile izrađene od kosti.²⁸ Za naše krajeve napominjem Donju Dolinu u Posavini, Otok u Slavoniji, Livno u Bosni i dr. — Interesantna je komparacija načina života sojničarskih stanovnika Donje Doline s današnjim stanovnicima tog područja, koji su donedavno rabili niz elemenata materijalne kulture davnih ilirskih stanovnika, kao što je na pr. čamac-monoksil, način ribolova (odnosno upotreba mreže zvane »kec«), pa nije neobično, da se baš ovdje održao stari način upotrebe životinjskih kostiju za klizanje.

Prema gornjim podacima ovakvi su se koštani artefakti za klizanje i za ribolov upotrebljavali od prehistorijskih vremena, i to od brončanog doba donedavna nepromijenjeni u obliku, izradi i funkciji. Pokušamo li datirati ovdje objavljenе primjerke, možemo reći, da bi uteg za ribarsku mrežu iz Pećine kod Lešća Ličkog, prema prije iznesenim podacima o tom lokalitetu, mogao biti po svoj prilici halštatski, iako nemamo sigurnih podataka, da je iskopan u halštatskom sloju. Klizaljku za saonice iz Lipovca još je teže određeno datirati, jer mali broj kremenih artefakata s tog nalazišta, koji ne moraju biti neolitički, nije dovoljan za pouzdaniju vremensku atribuciju. Prema tome, klizaljka iz Donje Doline ostaje jedini pouzdano datirani arheološki primjerak u Jugoslaviji, koji je dosad objavljen. Može se primijetiti još i to, da ovakve koštane artefakte nisu nužno preuzeli južni Slaveni od Ilira, jer su ih upotrebljavali i ostali Slaveni u ranom srednjem vijeku, kao i drugi narodi, te je moguće, da su ih poznavali i prije seobe; najvjerojatnije je, da je njihova primjena uvjetovana načinom života i obilježjem tla, bez obzira na bilo kakve etničke međusobne dodire u vezi s preuzimanjem elemenata materijalne kulture.

Navela bih nadalje još jedan element kontinuiteta, a to je tesla, alat za obradu drva i kože. Iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu donosim ovu teslu:

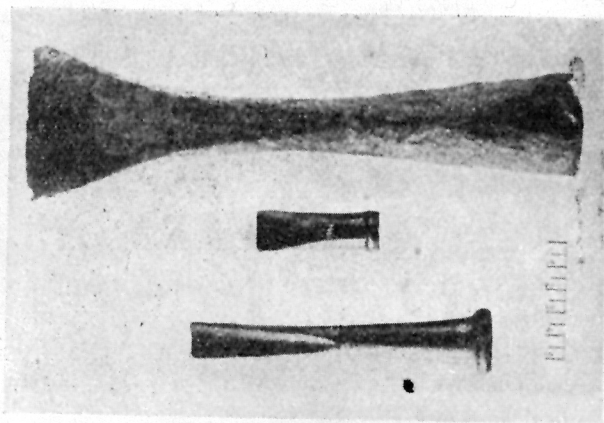
Mrsunjski lug (kot. Slav. Brod). Nađena prilikom iskopanja gradišta god. 1949. u sklopu brojnog keramičkog i

²⁸ Fischer A., *Gnatki. Prac. polonistycznych i t. d.* Lwów 1926, str. 114—118.

kovinskog materijala iz srednjeg vijeka. Nije inventirana (sl. 10. gore). Od kovanog je željeza, dobro ušćuvana. Sa jedne strane ima rupu za nasad u obliku dugog tuljka a s druge strane oštricu, koja je proširena i kojoj su krajevi nešto zavnuti, te je ploha sječiva blago konkavna. Mjere: duljina = 24 cm; promjer rupe za nasad = 4 cm; širina oštrice = 6,6 cm.

To je jedini, meni dosad poznati primjerak iz naših krajeva, a može se na osnovu cjelokupnog iskopanog materijala datirati u vrijeme od X. do XIII. stoljeća. Tipološki najbliže analogije ovoj tesli potječu također s ranosrednjovjekovnih gradišta, i to poljskih, gdje ih ima u velikom broju, jer su gradišta u Poljskoj intenzivno istraživana, a tesla je specifičan nasebinski element, koji nije karakterističan za nekropole. Tako su, na primjer, česte među nalazima s gradišta: Ostrów Lednicki, Gniezno, Jankowo, Zamcysko, Lisewo, Wolin i Opole.²⁹ Poljski etnograf Mosszyński tvrdi, da je tesla (poljski ciosła) najstariji i ujedno jedini autohtoni tip tesarskog alata kod Slavena,³⁰ a Kostrzewski prati njezin razvoj od lužičke kulture, preko latenedobne kulture Przeworsk do u srednji vijek.³¹ On razlikuje teslu na vertikalni nasad u obliku tuljka kao stariji oblik od tesle s rupom na transversalni nasad, koja je mlađa i koje uglavnom nema među arheološkim nalazima. Mosszyński ističe, da je tesla općeslavensko oruđe, što potvrđuje činjenica, da je svi Slaveni jednako nazivaju.³² Stariji i mlađi tip tesle upotrebljava seosko stanovništvo u slavenskim zemljama još i danas, a Zelenin to naročito ističe za Rusiju.³³

Ako se osvrnemo na prethistorijsko oruđe od kovine, mogu se zapaziti analogije sredovječnim teslama s tuljkom za nasad od vremena kasnijeg brončanog doba dalje. To su t. zv. šuplja dlijeta (njem. Hohlmeissel) s konkavnom plohom sječiva, iskopana većinom u ostavama. Tako u zagrebačkom muzeju postoje u zbirkaama šuplja dlijeta od bronce iz velikih ostava nađena u Bingu i u Beravcima (sl. 10. dolje) i iz nešto manjih u Mačkovcu (sl. 10. sredina) i Siću. Ova su

Sl. 10 — Mrsunjski lug, Mačkovac i Beravci

dlijeta znatno manja po dimenzijama od prije spomenutih tesla, ali su imala istu funkciju, t. j. služila su za obradu drva, a možda i kože. Navedene ostave objavio je u crtežu Holste u nizu velikih ostava jugoistočne Evrope kasnog brončanog doba i halštatske epohe (t. j. *Urnenfelderkultur*), koje su dobrim dijelom u halštatskom horizontu »A-B« došle u zemlju.³⁴ Od takvih najvećih ostava s nalazima šupljih dlijeta izvan Jugoslavije navodim, na primjer, Uiovara de Sus (Sedmogradska) i Bolognu (Italija); ta potonja nesumnjivo je halštatska.³⁵ Posebno spominjem ostavu Jászkarajenő (Mađarska), čiji je materijal najsljedniji spomenutim ostavama iz Hrvatske, a Tompa je smatra halštatskom.³⁶ Prema tome su ovakva šuplja dlijeta mogla biti u upotrebi u kasnije brončano doba i u ranoj halštatskoj epohi u našim krajevima, odnosno u vrijeme *Urnenfelderkultur*. U daljnjem se svom razvoju kroz latensku epohu i antiku šuplje dlijeto s konkavnom plohom sječiva izrađuje od željeza, ali mijenja svoj oblik, odnosno ploha sječiva postaje mu ravna, dobiva umjesto tuljka zaliske i sve manje nalikuje spomenutim šupljim dlijetima od bronce, a dakako i tesli.³⁷ Iako raspoložemo navedenim analogijama iz prethistorije, ipak smatram vjerojatnim, da tesla iz Mr-

³⁴ Holste F., *Hortfunde Südosteuropas*. Marburg-Lahn 1951, tab. 1, 17; 11, 10; 9, 6; 9, 32.

³⁵ Holste, n. dj., tab. 45, 21, 22. — Montelius O., *La civilisation primitive en Italie I*. Stockholm 1851, ser. B, tab. 68, 10.

³⁶ Tompa F., *25. Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936*. 24/25 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt 1934/1935, str. 108, tab. 52, 1.

³⁷ Vouga P., *La Tène*. Leipzig 1923, tab. XLIV, 15, 16, 17. — Jacobi L., *Der Römerkastell Saalburg*. Hamburg 1897, tab XXXIX, 32, 33, 34.

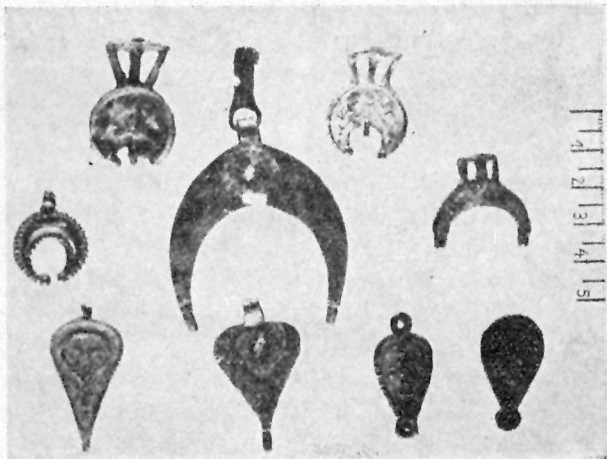
²⁹ Kostrzewski, n. dj., str. 239 i d., bilj. 20, sl. 123. — Kostrzewski navodi još jednu ostavu od 40 komada tesla s nalazišta Chytrowo (n. dj., str. 240).

³⁰ Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian. I*, Kraków 1929, str. 284—285.

³¹ Kostrzewski, n. dj., str. 240.

³² Moszyński, na n. mj.

³³ Zelenin D., *Russische (ostslawische) Volkskunde. Grundriss der slawischen Philologie i t. d.*, Berlin 1927, str. 260.

Sl. 11 — Sisak

sunjskog luga ne vuče svoj korijen od dlijeta spomenutih ostava, a pogotovo ne od onih latedobnih i rimskih, već ide u kulturni inventar, koji su Slaveni poznavali vjerojatno još u pradomovini i koji je do danas u upotrebi kod sviju slavenskih naroda, a u zaklonjenim se područjima zadržao u nepromijenjenom obliku, kao na primjer u Polesju.³⁸

Ovi pojedini primjeri različitih manifestacija kontinuiteta uglavnom s obzirom na prethistoriju i rani srednji vijek s jedne strane, te etnografskih paralela s druge strane, nisu, dakako, ni približno iscrpli sve ono, što bi se moglo na složenu temu kontinuiteta iznijeti s područja arheologije. Bilo bi mnogo primjera iz antike, koja je vršila snažan utjecaj predajom svojih kulturnih dobara kasnijim epohama. Opsežno gradivo na tu temu pružio je historičar Dopsch,³⁹ a također i Riegl⁴⁰ s primjerima na kasnoantiknom materijalu umjetnog obrta, odnosno nakita, u vremenskom rasponu od Konstantina Velikog do Karla Velikog. U posljednje je vrijeme problemu kontinuiteta antike u srednji vijek na osnovu arheoloških nalaza Franaka posvetio posebnu raspravu Böhner,⁴¹ a Nagy se dotaknuo istog problema za Panoniju.⁴² Sasvim je razumljivo,

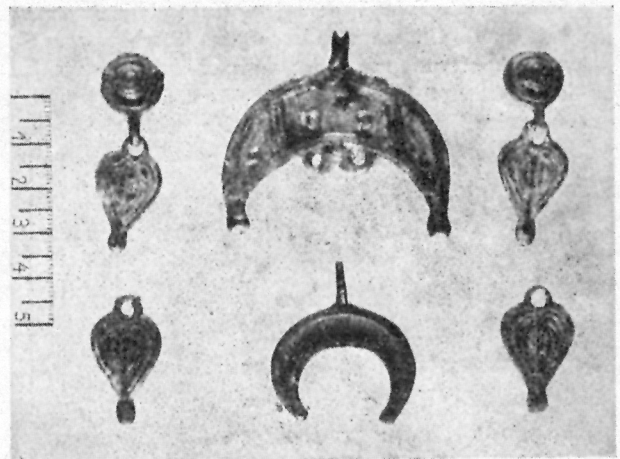
³⁸ Moszyński, n. dj., str. 284, sl. 249.

³⁹ Dopsch A., *Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Wien 1937, str. 253—276.

⁴⁰ Riegl A., *Spätromische Kunstindustrie*. Wien 1927, str. 264 i d.

⁴¹ Böhner K., *Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlandes*. *Trierer Zeitschrift* 19, 1—2, Trier 1950, str. 82—106.

⁴² Nagy T., *Zum Problem der Kontinuität in Panonien*. *Das Bildwerk* I, Leipzig 1942, str. 3—6.

Sl. 12 — Unkovar i Slav. Brod

vo, da su u našim krajevima, dakle na tlu rimske provincije, Slaveni preuzeli pojedine ostatke antike, i to provincijalne, civilizacije. Tako možemo pratiti taj kontinuitet do danas na seljačkim lončarskim pećima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj,⁴³ zatim na predmetima lončarskog i kovačkog obrta, na pojedinim elementima ranosrednjovjekovnog nakita, načina gradnje (vezivanje drvene konstrukcije željeznim čavlima) i t. d., ali to je predmet zasebnog proučavanja. Ipak bih s našeg terena u vezi s nakitom navela privjeske u obliku polumjeseca (lunule), kakvih se u većem broju našlo među kasnoantiknim materijalom iz Siska (slika 11.) i usporedila ih s lunulama slavenskog nakita bjelobrdske kulture X. i XI. st. (sl. 12.), iako su ove potonje mogle biti preuzete posredstvom Bizanta. Sličan su primjer i srcoliki privjesci (slika 12.) i ogrlice od pletene žice (sl. 13. lijevo), također karakteristični za bjelobrdsku kulturu, a ovi imaju analogija u antiknim srcolikim privjescima (sl. 11.) i ogrlicama od pletene žice iz Siska (sl. 13. desno). — Nedavno, prilikom zemljanih radova u prosincu 1953. otkrivena kasnoantikna nekropola u Sisku, na položaju do Gradskog muzeja, odnosno iza gimnazije, svojim arheološkim priložima pruža također potvrdu navedenom mišljenju o trajanju oblika nakita iz antiktog vremena u srednji vijek. Ostavljajući po strani analizu grobova i datiranje nekropole, koja još nije objavljena, mišljenja sam, da su ovdje pokopani mrtvaci pripadali onom sloju stanovništva Sisciae, koje neki autori rado nazivlju autohtonim, t. j. donekle romaniziranom

⁴³ Gavazzi, n. dj., str. 143—144, sl. 5.

iliro-keltskom življu. Nađene jednostavne brončane narukvice i prstenje okruglog i plosnatog prereza u obliku obruča rastavljenih krajeva tipičan su nakit također slavenskih grobova bjelobrdске kulture. Shematizirani završeci u obliku zmijskih glava na većem broju brončanih narukvica ove sisačke nekropole, s jedne strane ukazuju na predrimsku, čak kasnohalštatsku i jaku latensku tradiciju iliro-grčkog i dačkog utjecaja, a s druge strane na elemenat, koji iz antikle baštine preuzimlju Slaveni u ranom srednjem vijeku i primjenjuju također na narukvicama bjelobrdskog tipa u prerađenim vlastitim oblicima.⁴⁴

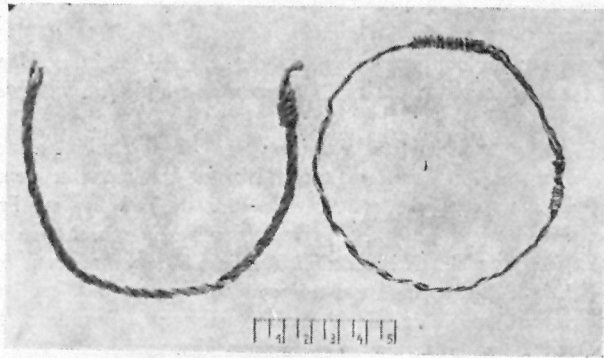
Antikni su utjecaji s jedne strane ostavili jak trag kod Slavena u našim krajevima, jači nego kod ostalih Slavena, nastanjenih na tlu izvan

⁴⁴ Za narukvice sa zmijskim glavama iz željeznog doba navodim samo primjere iz Jugoslavije s lokaliteta Trebenište, Peć, Mramorac, Čurug i dr. (Narodni muzej, Beograd), a za one bjelobrdске kulture s lokaliteta Bijelo Brdo grob 188 (Arheološki muzej, Zagreb), Junuzovci (Zemaljski muzej, Sarajevo), Vukovar (Arheološki muzej, Zagreb, neobjavljeno), Vinkovci (Gradski muzej, Vinkovci, neobjavljeno).

negdašnjeg rimskog carstva (isključivši crnomorsku obalu). S druge je strane opipljiv utjecaj formalno romaniziranog, ili u zaklonjenim područjima čak neromaniziranog autohtonog žiteljstva Ilira i Iliro-Kelta na južne Slavenе. Razumljivo je, dakako, da su Slaveni u naše krajeve donijeli i svoja kulturna dobra. Osim toga, valja voditi računa i o onim elementima kontinuiteta, koji su uvjetovani načinom života i obilježjem tla, bez obzira na dodire i utjecaje pojedinih etničkih skupina, na primjer, Ilira i Slavena.⁴⁵ Zato, ma kako zamamne bile pojedine analogije na osnovu tipoloških opažanja iz različitih vremenskih epoha, ne smijemo smetnuti s uma niz faktora mjerodavnih za prosuđivanje postanka, podrijetla i samog trajanja oblika, odnosno kontinuiteta, kako ne bismo zapali u predaleka i često površna povezivanja katkad samo sličnih pojava, koje ne moraju biti ovisne jedna o drugoj.⁴⁶

⁴⁵ Različitosť ovih faktora rukovodila me je pri izboru iznesenih primjera kontinuiteta.

⁴⁶ U katalogu izložbe »Etnogeneza južnih Slovena«, priređene u Beogradu 1950., zapali su autori mjestimično u spomenute metodičke pogreške, te prema tome u preuranjene i često netočne zaključke o kontinuitetu.

Sl. 13 — Vukovar i Sisak